

УДК 94(477.51)"1990"

Л. В. Кательницька

"Ковбасна революція" в Чернігові: причини, хід та наслідки

У статті вказуються причини, які зумовили загострення суспільно-політичної ситуації на Чернігівщині наприкінці 1989 – на початку 1990 рр., висвітлюється хід "ковбасної революції" в Чернігові та розглядаються основні її наслідки.

Ключові слова: "ковбасна революція", КПУ, неформальні організації.

В статье указываются причины, вызвавшие обострение общественно-политической ситуации на Черниговщине в конце 1989 – в начале 1990 гг., освещается ход "колбасной революции" в Чернигове и анализируются основные ее последствия.

Ключевые слова: "колбасная революция", КПУ, неформальные организации.

The reasons are specified in the article that led to the aggravation of the socio-political situation in Chernihivschyna at the end of 1989 – in the early 1990, it is covered the course of "sausage revolution" in Chernihiv and analyzed its main consequences.

Key words: "sausage revolution", CPU, informal organizations.

В період перебудови, який охоплював 1985–1991 рр., сталися вагомі зрушення в різних сферах життя суспільства. Спочатку М. С. Горбачов ініціював проголошення курсу на прискорення соціально-економічного розвитку, розгортання процесів демократизації й гласності. Поступово реформуванню піддавалася політична сфера. Вже до 1990 р. суспільно-політична ситуація в державі суттєво змінилася. Напруга в суспільстві зростала, і, врешті-решт, протистояння влади та опозиційно налаштованих громадян переросло в ряд "провінційних революцій", що сталися в різних областях республіки, в тому числі й на Чернігівщині. Мітинги, які відбулися в Чернігові на початку січня 1990 р., стали відомі широкому загалу під назвою "ковбасна революція". Ці події зайняли помітне місце в історії не лише нашої області, але й УРСР загалом. Вони стали одним із провідних етапів у боротьбі населення Чернігівщини за здобуття незалежності. Але до цього часу не здійснено комплексного дослідження причин, перебігу та наслідків "ковбасної революції". В науковій літературі отримали розробку лише окремі аспекти даної проблеми, тому її висвітлення залишається актуальним.

Події, які відбувалися в січні 1990 р., тією чи іншою мірою описували Т. Демченко [2], В. Москаленко [2], С. Павленко [6], І. Панченко [7–9], С. Соломаха [13] та ін. Здійснюючи аналіз особливостей українських "провінційних революцій", які відбувалися влітку 1989 – лютому 1990 р., О. Д. Бойко звернув увагу на специфіку суспільно-політичної ситуації на Чернігівщині в січні 1990 р. та охарактеризував ключові події цього періоду [1].

Значний інтерес у контексті вивчення перебігу "ковбасної революції" викликає доробок С. Соломахи. В одній із публікацій він обґрунтовано доводив доцільність вживання до подій, які відбувалися в січні 1990 р., терміна "бунт", адже вони не призвели до радикальних змін у суспільно-політичній сфері. Але, на думку дослідника, те, що чернігівський протест не спричинив кардинального перевороту в житті держави, не може зменшити його вагомого значення в історії української національно-визвольної боротьби. Крім того, С. Соломаха стверджував, що "цей відкритий стихійний протест ... дав потужний поштовх процесу створення громадянського суспільства" [13, с. 3].

Заслуговує на увагу праця С. Павленка "Опозиція на Чернігівщині: 1944–1990 рр." [6]. Автор висвітлив процес створення перших опозиційних неформальних об'єднань у 1988–1989 рр., розглянув передумови та перебіг "ковбасної революції" в Чернігові. Він подав об'єктивну оцінку січневих подій.

Джерельну базу публікації становлять матеріали періодичної преси, документи Державного архіву Чернігівської області та Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Мета статті – дослідити причини "ковбасної революції" в Чернігові, розглянути її хід та наслідки.

Наприкінці 1989 р. склалася непроста суспільно-політична ситуація. Зросла кількість громадян, незадоволених результатами перебудови [3, арк. 86]. Як вказував О. Д. Бойко, "після липневого шахтарського страйку 1989 р. протистояння опозиції та влади вступило у нову фазу свого розвитку, характерними рисами якої були гостра та інтенсивна конфронтація у боротьбі за реальну владу на місцях; швидке переростання опозиційних настроїв суспільства у масштабну демонстрацію відкритого активного протесту (мітинги, страйки, демонстрації, пікетування, голодування тощо); прогресуюча політизація та масовість цих акцій. Найбільш поширеними та дієвими формами впливу опозиції на офіційну владу у цей час були демонстрації та мітинги" [1, с. 3]. Але, на відміну від деяких регіонів

УРСР, масових зібрань у вищезазначений період в досліджуваній області не відбувалося [3, арк. 88].

Серед причин, що зумовили загострення суспільно-політичної ситуації на Чернігівщині та в її обласному центрі наприкінці 1989 – на початку 1990 р., варто виокремити такі:

1. Наростання негативних тенденцій в соціально-економічній сфері. Зокрема, жителів області турбував стан продовольчого забезпечення [3, арк. 86]. На пленумах обкому та райкомів партії, зборах первинних партійних організацій і трудових колективів населення вказувало на необхідність встановлення соціальної справедливості в сфері розподілу виробленої в області тваринницької продукції. Адже значна її кількість надходила до централізованих фондів. В інформації, яку подавав обком в ЦК КПУ та Раду Міністрів УРСР, вказувалося, що "в середньому за роки поточної п'ятирічки питома вага м'яса у державних закупках складає 81 процент, молока – 70 процентів. Внаслідок цього забезпечення населення області вказаною продукцією на 8–12 проц. нижче, ніж в середньому по республіці" [4, арк. 1 – 2].

Дефіцит товарів першої необхідності наприкінці 1989 р. ставав дедалі відчутнішим. Різні соціально-економічні проблеми призвели до зростання невдоволення населення, виникнення "митингових настроїв". Характерно, що робітники почали вимагати від партійних структур якомога швидше навести порядок в області [3, арк. 86].

2. Активізація діяльності неформальних організацій. В даний час посилили свій вплив на суспільно-політичне життя обласні організації Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка та Всесоюзного історико-просвітницького товариства "Меморіал", обласна філія УГС, регіональна організація Народного руху України за перебудову [3, арк. 102]. Обком в інформації, поданій до ЦК КПУ в листопаді 1989 р., повідомляв, що в неформальних об'єднаннях відчувалася "політизація в роботі, негативне ставлення окремих їх членів до місцевих партійних органів" [3, арк. 88].

3. У цей період Компартія частково почала втрачати довіру населення. Анкетування, проведене в області в рамках передвиборчої кампанії наприкінці листопада 1989 р., показало, що значний відсоток опитаних не вірив у те, що партія зможе здійснити швидкі та радикальні зміни. Вони вважали, що краще за інших їхні "життєві інтереси в Радах народних депутатів" відстоюватимуть спеціалісти народного господарства, робітники, керівники підприємств. На 5-му місці в даному переліку знаходилися партійні працівники [3, арк. 88]. Крім

того, спостерігалася тенденція до часткового зменшення кількості комуністів. Якщо станом на 1 січня 1989 р. в області їх нараховувалося 95444 [14, арк. 9], то 1 січня 1990 р. – 95311 [14, арк. 25; 15, арк. 16].

4. Дещо запізніле реагування влади та партійних структур на негативні тенденції у соціально-економічному розвитку області. Перебудова здійснювалася повільно, про що неодноразово вказувалося на пленумах обкому КПУ. Характерно, що ще влітку 1989 р. на Чернігівському радіоприладному заводі робітники висловили своє невдоволення у формі "Відкритого листа комуністів інструментального виробництва об'єднання до обласного комітету КПУ". Але їхні пропозиції всерйоз не розглядалися і не були реалізовані на практиці [6, с. 60–62].

5. Зростання політичної активності населення. Обком КПУ організував проведення в міських та районних партійних організаціях зустрічі з директорами шкіл, представниками громадських організацій, керівниками жіночих рад, ветеранами, на яких обговорювалися особливості суспільно-політичної ситуації, розглядалися актуальні теми, що хвилювали присутніх. На цих зустрічах неодноразово ставилися запитання про багатопартійну систему, відміну ст. 6 Конституції СРСР, зарплатню апарату партійних органів, керівну роль партії, характер побудованого в СРСР соціалістичного суспільства, а також про назрілі проблеми життя міст та сіл області, до яких, наприклад, належали спорудження житла, будівництво доріг, газифікація. Критикувалася "ліберальна позиція" місцевої влади у взаєминах із центром, яка проявлялася у невиваженості для області розподілу продукції. Населення висловлювало сумнів щодо достовірності даних про масштаби Чорнобильської катастрофи та рівень радіаційного забруднення території Чернігівщини [3, арк. 87].

Як вказував С. Павленко, обіцянки керівників партійних організацій пом'якшили гостроту протистояння населення з офіційною владою. Але тиша виявилася тимчасовою [6, с. 62]. Ми погоджуємося з точкою зору О. Бойка, що "на початку січня 1990 р. боротьба за владу в Україні вступила у вирішальну фазу. Політична атмосфера у суспільстві була настільки напруженою, що банальної автопригоди у Чернігові та тривіальної поїздки керівних працівників Чернівців та членів їх родин за кордон було достатньо для того, щоб викликати цілу хвилю "провінційних" революцій у республіці" [1, с. 5].

"Ковбасна революція" відбулася на початку 1990 р. Вона розпочалася з того, що 6 січня 1990 р. після 18-ї години вечора на перехресті вулиць Доценка та Рокоссовського у Чернігові сталася

дорожньо-транспортна пригода: зіткнулися "Волга", що належала облвиконкому, та приватне "Жигулі" [5, с. 1]. Про аварію повідомлялося як в обласних, так і в республіканських газетах. Зокрема, в "Известиях" зазначалося, що чернігівці, які зібралися біля місця, де трапився вказаний інцидент, побачили в багажнику "Волги" дефіцитні продукти. Вищезазначене й стало причиною для обурення населення, яке зібралося на несанкціонованому мітингу [18, с. 6]. В цю ніч люди вимагали, щоб виступив перший секретар Чернігівського обкому КПУ Л. І. Палажченко. Але з'явився другий секретар обкому П. О. Мисник, який пообіцяв 7 січня дати відповіді на всі запитання, що хвилюють населення міста, і запропонував зустрітися о 14 годині наступного дня біля обкому партії [7, с. 2].

І. Панченко, член НРУ, згадував: "О 12.00 ми, члени ради обласної організації Руху, зібралися біля пам'ятника Богдану Хмельницькому... Ми підготували резолюцію мітингу з п'яти пунктів, у тому числі про відставку бюро обкому партії і відміну шостої статті Конституції СРСР "Про керівну роль КПРС". Коли о 14.00 прийшли до обкому партії, людей там не було. Нікого. І заслуга Народного Руху в тому, що саме ми організували мітинг 7 січня біля будинку обкому партії. Ми стали на тротуарі вулиці Леніна проти обкому і почали запрошувати перехожих. "Ви ж чули про нічні події, зараз почуєте відповіді Палажченка". Поступово гурт людей збільшувався, вийшов Палажченко з великою групою керівників і став розказувати про прийняті рішення, відповідати на запитання людей, які все підходили" [9, с. 38]. З огляду на вищезазначене справедливою є думка С. Павленка про те, що стихійний вияв невдоволення населення завдяки зусиллям Чернігівської крайової організації НРУ "набув організаційного характеру" [6, с. 63].

На мітингу 7 січня порушувалися гострі питання, які торкалися подальшого соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку Чернігова та області [12, с. 1]. Резолюція, прийнята цього дня, включала 18 пунктів, серед яких були й вимоги політичного характеру. Наприклад, люди наполягали на реалізації таких заходів, як відміна ст. 6 Конституції СРСР, скасування поділу міста на райони, скликання позачергової обласної конференції, створення умов для функціонування неформальних об'єднань тощо. Було заплановано 10 січня провести мітинг, на якому Л. І. Палажченко мав повідомити про хід виконання вимог жителів міста [2, с. 45–46].

8 січня в область прибув секретар ЦК КПУ Л. М. Кравчук. Було організовано його зустріч з працівниками виробничого об'єднання

"Чернігівський радіоприладний завод імені В. І. Леніна", а також з представниками неформальних об'єднань м. Чернігова [10, с. 1]. Як і було заплановано, 10 січня пройшов багатотисячний мітинг на стадіоні ім. Гагаріна. Водночас відбулося несанкціоноване зібрання біля обкому партії, у якому брало участь 7–10 тис. осіб. На даних мітингах вимагали скасування ст. 6 Конституції СРСР, виходу України зі складу Союзу, звільнення обласного радянського та партійного керівництва тощо [17, арк. 31].

Рівень політичної напруги в обласному центрі не знижувався. Мітинги почали переміщатися в трудові колективи, значну активність проявляла молодь [16, арк. 12]. Деякі первинні парторганізації стали наполягати на відставці бюро обкому КПУ, передусім голови облвиконкому М. В. Гришка та першого секретаря обкому Л. І. Палажченка. Вимогу щодо звільнення вказаних двох керівників обласного рівня підтримали парторганізації Новозаводського та Деснянського районів, а також робітники окремих підприємств. Бюро обкому партії характеризувало ситуацію у Чернігові як "надзвичайно складну". На пленумі обкому КПУ вказувалося, що "дестабілізуючі процеси нарощувалися – дуже динамічно". Л. І. Палажченко та М. В. Гришко подали заяви про відставку [11, с. 1].

Щодо подальшого ходу подій, то 14 січня відбувся мітинг на центральній площі, а 27 січня – на стадіоні [8, с. 2]. Загострювалася ситуація й в інших населених пунктах області: 15 січня відбувся мітинг у Борзні (брало участь 2,5–3 тис. осіб), а 30 січня – в Сосницькому районі (250 осіб). На першому з вказаних зібрань було прийнято резолюцію про вимогу відставки районного торговельного керівництва [17, арк. 38], на другому – наполягали на покращенні забезпечення жителів області промисловими та продовольчими товарами, висловлювали незадоволення темпами будівництва житла та доріг [17, арк. 82]. Загалом, як вказувала Т. Демченко, "з огляду на значну кількість мітингів, лавиноподібне наростання числа їхніх учасників, радикалізацію вимог, дані події було б доцільніше охрестити "мітинговою" революцією" [2, с. 25].

На нашу думку, "ковбасна революція" мала такі основні наслідки:

1. Пішли у відставку перший секретар обкому КПУ Л. І. Палажченко, голова виконкому обласної Ради народних депутатів М. В. Гришко та ін.

2. Критика КПУ набула більш відкритого та загального характеру, про що свідчили мітинги, які відбувалися в окремих населених пунктах Чернігівщини, листи до обкому та редакцій газет.

3. Прискорився процес самоорганізації демократичних сил області.

4. Влада надала чернігівському осередку НРУ приміщення для роботи "і тим самим ніби остаточно легалізувала його" [2, с. 26].

5. Політична боротьба офіційної влади та неформальних організацій набула гострішої форми, що вплинуло на діяльність опозиційно налаштованих організацій в рамках передвиборчої кампанії.

6. Зріс авторитет демократичних сил. Зокрема, одним із виявів цього було "обрання у березні 1990 р. до Верховної Ради України Т. Яхєєвої та групи демократично налаштованих діячів до міськради" [2, с. 26].

Аналізуючи наслідки "ковбасної революції", С. Павленко дійшов висновку, що січневі події, спричинивши відставку деяких посадових осіб, навіяли багатьом "ілюзію про прихід справжньої перебудови на Чернігівщину ... Насправді ж зміни торкнулися лише партійної верхівки. У районах, багатьох парторганізаціях панувала... консервативна номенклатура, настроєна рішуче проти демократичних змін" [6, с. 64].

На початку 1990 р. загострення суспільно-політичного протистояння влади та опозиції спостерігалось не лише на Чернігівщині, а в УРСР загалом. "Провінційні революції" відбулися в ряді населених пунктів різних областей республіки. Як вказував О. Д. Бойко, "політична ситуація в Україні була настільки загостреною, що здавалось ось-ось вийде з-під контролю. З початку 1989 р. до лютого 1990 р. опозицією було організовано та проведено 1565 масових заходів, в тому числі 732 несанкціонованих, в яких взяли участь більш як 2 млн осіб" [1, с. 6]. Крім того, вчений зазначав, що "найбільш політично активними були Львівська, Івано-Франківська, Кримська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Донецька області та м. Київ" [1, с. 6].

Отже, причинами "ковбасної революції" були наростання негативних тенденцій в соціально-економічній сфері, похвалення діяльності неформальних об'єднань, зростання політичної активності населення та ін. Приводом для її початку стала дорожньо-транспортна пригода, яка сталася 6 січня 1990 р. в Чернігові. Після інциденту відбувся ряд мітингів, на яких було порушено питання подальшого соціально-економічного та політичного розвитку області. Характерно, що НРУ вдало скерував стихійний протест населення у політичне русло. Загалом, "ковбасна революція" мала такі основні наслідки, як відставка першого секретаря обкому та голови облви-

конкому, прискорення процесу самоорганізації демократичних сил області, загострення політичної конфронтації між владою та опозицією, зростання авторитету неформальних організацій тощо.

Література

1. Бойко О. Феномен "провінційних революцій" у контексті суспільно-політичного протистояння доби перебудови (літо 1989 р. – лютий 1990 р.) / О. Бойко // *Сіверянський літопис*. – 2001. – № 2. – С. 3–8.

2. Боротьба за незалежність України у 1989–1992 рр.: Чернігівська крайова організація Народного руху України за перебудову. До 20-річчя створення НРУ за перебудову : зб. документів і матеріалів / упоряд.: С. Бутко, С. Соломаха. – Чернігів : КП "Видавництво "Чернігівські обереги", 2009. – 432 с.

3. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО), ф. П-470, оп. 13, спр. 1940, 104 арк.

4. ДАЧО, ф. П-470, оп. 13, спр. 2025, 40 арк.

5. З приводу несанкціонованих мітингів у Чернігові // *Деснянська правда*. – 1990. – 9 січня. – С. 1.

6. Павленко С. Опозиція на Чернігівщині: 1944–1990 рр. / С. Павленко ; Чернігівське обласне об'єднання товариства "Просвіта". – Чернігів : Редакційно-видавничий відділ Чернігівського обласного управління по пресі, 1995. – 67 с.

7. Панченко І. Бурхливий січень Чернігова: 10-річчя знаменитої "ковбасної революції" / І. Панченко // *Сіверщина*. – 2000. – 7 січня. – С. 2.

8. Панченко І. Бурхливий січень Чернігова: 10-річчя знаменитої "ковбасної революції" (закінчення) / І. Панченко // *Сіверщина*. – 2000. – 14 січня. – С. 2.

9. Панченко І. Як це було (До 10-річчя "ковбасної революції" у Чернігові) / І. Панченко // *Сіверянський літопис*. – 2000. – № 1. – С. 37–41.

10. Перебування в області // *Деснянська правда*. – 1990. – 12 січня. – С. 1.

11. Пленум обкому Компартії України // *Деснянська правда*. – 1990. – 14 січня. – С. 1.

12. Потрібна консолідація здорових сил: Інформаційна зустріч партійно-господарського активу Чернігова // *Деснянська правда*. – 1990. – 10 січня. – С. 1.

13. Соломаха С. 20 років потому: "ковбасна" революція чи бунт? / С. Соломаха // *Сіверщина*. – 2010. – 7 січня. – С. 3.

14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 32, спр. 2651, 52 арк.

15. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2725, 117 арк.

16. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2850, 238 арк.

17. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2873, 172 арк.

18. Цикора С. К чому привел дорожный инцидент / С. Цикора // *Известия*. – 1990. – 11 января. – С. 6.